Věda a perspektivy № 8(39) 2024
ISSN 2695-1584 (Print)
ISSN 2695-1592 (Online)

SÉRIE "Historické vědy"

https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-8(39)-189-202

Тетяна Кузнець

доктор історичних наук, професор,
в. о. зав. кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна,
https://orcid.org/0000-0002-9282-110X

СУДОВА СИСТЕМА В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД: НЕДОЛІКИ ПРАКТИКИ УМАНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ (1881 – 1919 РР.)

Анотація. У статті акцентується увага на важливості вивчення історичного досвіду реалізації судової реформи у 70-80-х роках 19 століття. Реформа була покликана удосконалити судово-правову систему, яка б забезпечувала рівність громадян перед законом. Адже справедливе судочинство зумовлює довіру не лише до судової системи, а і до держави загалом. У процесі реалізації реформи була структурована система судових інституцій, регламентована діяльність мирових судів, створені окружні суди та судові палати, сформована законодавча база для діяльності усіх судових інституцій. Та на тлі усіх позитивних процесів існували негативні явища, які підривали довіру до суду загалом. Одним з таких була підпільна адвокатура, особливо діяльність підпільних агентів адвокатів. У київських губернських газетах публікувалася інформація про адвокатську допомогу при Уманському окружному суді. Газети «Заря», «Жизнь и искусство», «Киевское слово» детально описували таку поширену практику, коли спритники користувались безграмотністю та довірливістю селян, що прагнули звернутись до суду, і отримували з них неправомірну вигоду. Зі спогадів сучасників – громадської діячки Надії Віталіївни Суровцової та повіреного у селянських справах Петра Федоровича Курінного – наводяться оцінки діяльності адвокатів при Уманському окружному суді. Систематизовані у статті відомості про діяльність підпільних агентів адвокатів свідчать про масовість обману довірливих позивачів до суду, які втрачали надію на справедливе вирішення спірних питань. Риторика газетних заміток свідчила про співчутливе ставлення до ошуканих позивачів до суду, які не тільки втратили надію на справедливе судове рішення щодо

своїх кривдників, а й були шахрайськи обкрадені. У статті зроблено висновок про те, що виявлений та систематизований матеріал доповнює локальну історію, слугує ілюстрацією до функціонування судової системи другої половини 19 – початку 20 століття.

Ключові слова: локальна історія, судова реформа, підпільна адвокатура, мирові суди, окружні суди, Уманський окружний суд.

Tetiana Kuznets

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Acting Head of the Department of History of Ukraine of the
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9282-110X

THE JUDICIAL SYSTEM IN THE POST-REFORM PERIOD: SHORTCOMINGS IN THE PRACTICE OF UMAN DISTRICT COURT (1881 – 1919)

Abstract: This article highlights the importance of studying the historical experience of implementing judicial reform in the 1870s and 1880s. The reform aimed to improve the judicial and legal system to ensure equality before the law. Fair judiciary is essential for fostering trust not only in the judicial system but also in the state as a whole. The reform structured the system of judicial institutions, regulated the activities of justices of the peace, established district courts and judicial chambers, and created a legislative framework for all judicial institutions. However, amidst these positive developments, negative phenomena undermined trust in the court system. One such issue was the underground advocacy, particularly the activities of clandestine lawyer agents. Kyiv provincial newspapers published information about legal assistance at Uman District Court. Newspapers such as "Zarya," "Zhizn i Iskusstvo," and "Kievskoe Slovo" detailed a widespread practice where unscrupulous individuals exploited the ignorance and naivety of peasants seeking to approach the court and obtained illicit benefits from them. Contemporary accounts from public figure Surovtsova Nadiia Vitaliivna and attorney for peasant affairs Kurinnyi Petro Fedorovych provide evaluations of the activities of lawyers at Uman District Court. The information systematically presented in the article about the activities of clandestine lawyer agents indicates the extent of deceit towards trusting plaintiffs who lost hope for a fair resolution of their disputes. The rhetoric of newspaper articles reflected sympathy towards deceived plaintiffs who not only lost hope for a just judicial decision but were also fraudulently deprived of their assets. The article concludes that the identified and systematized material

complements local history and serves as an illustration of the functioning of the judicial system in the second half of the 19th and early 20th centuries.

Keywords: local history, judicial reform, underground advocacy, justices of the peace, district courts, Uman District Court.

Постановка проблеми. Побудова демократичного громадянського суспільства передбачає всебічне удосконалення судово-правової системи, яка має відповідати суспільно-політичним та економічним реаліям. Сильна судова влада здатна забезпечити рівність громадян перед законом та зміцнити політичний порядок. А справедливе судочинство викликає довіру не лише до судової гілки влади, а й до держави в цілому. Судова система загалом є важливим чинником, який покликаний сприяти розвитку справедливих відносин та формувати громадянську правосвідомість. Таке завдання судової влади підтримує постійну актуальність звернення до історії суду на різних відтинках української історії. А надто, коли йдеться про висвітлення історичного досвіду реалізації судової реформи 1864 року. Звернення до історичного досвіду ніколи не втрачало своєї актуальності, та за умов наявності багатьох кризових явищ в суспільстві, падіння суспільної моралі, зменшення рівня правосвідомості частини громадян, звернення до задекларованої теми є умотивованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судова система у пореформений період має свою історіографію. Так як суд є найважливішим гарантом прав людини, так як через нього здійснюється захист і поновлення порушених прав, то ця тема неодноразово ставала предметом наукового дослідження. Аналіз історіографії реформ, у тому числі судової, зробила Т. О. Шаравара. П’ятий розділ її монографії [1] присвячений історіографії судових реформ і контрреформ другої половини XIX – початку XX століття в російській імперії. Умови та специфіку запровадження судової реформи 1864 р. на Правобережній Україні досліджував О. В. Максимов [2]. У полі його дослідницького інтересу перебував кадровий склад судової галузі, зокрема, кадрова політика імперської влади стосовно регіональної еліти Правобережної України. На прикладі окружних судів (зокрема Житомирського окружного суду) та судових палат, науковець розглядав фахову дискримінацію поляків в умовах «кадрового голоду» [3]. Причини проведення судової реформи, 1864 р., історичний досвід створення і розвитку судової системи та її окремих інститутів, зокрема, інституту мировых суддів, досліджує В. О. Павелко [4]. Критерії добору суддівського корпусу у пореформеній судовій системі висвітлила О. В. Середа [5]. Оцінюючи судову реформу 1864 р. О. В. Липитчук та Н. О. Лешкович, здійснили порівняльний аналіз дореформеного та післяреформеного суду і судочинства, окреслили зміни, що відбулися в судовій системі у пореформений період [6]. У полі їх дослідницького інтересу знаходи-

лась тема судової реформи 1864 р. і проблем формування правової свідомості в російській історії у другій половині XIX – на початку XX ст. [7]. В цілому, науковці з'ясували і висвітлили передумови і сутність судової реформи 1864 року, узагальнили практику її проведення в Україні, розглянули регіональні особливості судової практики у пореформений пріод на Правобережній Україні. Загалом, формування мировых судів та окружних судових органів знайшло достатнє висвітлення у науковій літературі. Та, практично, усі автори наукових праць в огляді історіографії досліджуваних тем зазначали недостатнє увиразнення регіональних особливостей функціонування ланок судової системи. А між тим застосування мікроісторичного підходу відкриє можливості деталізації, що сприяє виявленню характерних рис та особливостей функціонування пореформенних судів та сприйняття судової практики суспільством.

Мета статті (постановка завдання) полягала у тому, щоб на тлі процесу реалізації судової реформи показати одне з негативних явищ у сфері надання правової допомоги – підпільне адвокатство, яке підривало довіру до усієї судової системи. З публікацій в губернській пресі про Уманський окружний суд систематизувати відомості про діяльність підпільних агентів адвокатів, діяльність яких характеризувалась як суспільне зло.

З 29 червня 1880 року у Правобережній Україні остаточно вступила в дію судова реформа 1864 р., за якою, серед іншого, постали нові судові інстанції – судові палати та окружні суди. Територіально вони не збігалися з губерніями. У межах Південно-Західного краю (а це три губернії – Київська, Подільська і Волинська) було утворено дві судові палати – Київську та Одеську, – до юрисдикції яких входили окружні суди Правобережжя: Київський, Житомирський, Луцький, Уманський, Черкаський з 1913 року (Київська судова палата) та Кам'янець-Подільський, Вінницький (з 1913 року) (Одеська судова палата). Всього ж в Україні було створено 25 окружних судів.

Судову практику регламентувала низка статутів, укладень, законів. У 1885 р. видане Укладення про покарання кримінальні і виправні та Статут про покарання, які накладали мирові судді, продовжені 1908 року. У 1892 р. були ухвалені судові статути: заснування судових установ; статут кримінального судочинства; правила про влаштування судової частини і продовження судових справ в місцевостях, в яких уведене положення про земських дільничих начальників, продовжені у 1906 і 1908 роках. Продовжували діяти установлення місцевих судових установ попереднього влаштування, закони про судочинство і стягнення цивільних та закони про судочинство по справах про злочини та проступки, які були продовжені у 1895 році. У відповідності з цими документами судочинство здійснювали мирові судді чи окружні суди.

Мирові судді розглядали справи про проступки, за які за Статусом про покарання, які накладали мирові суді передбачалися: догана (виговор),

зауваження, пропозиція, грошові стягнення не більше 300 руб., арешт не більше як на три місяці, тюремне ув'язнення від двох тижнів до півтора року. Такі справи розглядалися в мирових з'їздах, де затверджувався присуд мирового судді або виносився новий. Вирок мирового з'їзду вважався остаточним і апеляції не підлягав. Можна було тільки подати касаційну скаргу про відміну вироку мирового з'їзду. Прохання про касацію рішень допускалися як у кримінальних, так і цивільних справах лише у трьох випадках: при явному порушенні змісту закону чи неправильному його трактуванні; у випадку суттєвого порушення порядку і форм судочинства; у випадку переходу меж відомства чи влади, наданої законом тому суду, який був останньою інстанцією розгляду справи по суті. Касаційні скарги розглядав Сенат.

У сфері цивільного судочинства в компетенції мирових суддів перебували такі позови: щодо особистих зобов'язань і договорів вартістю не більше 500 руб.; про відшкодування за збитки не більше 500 руб., або коли сума на момент подачі позову точно не визначена; про особисті образи та приниження, а також відновлення порушеного права власності, коли з часу порушення минуло не більше шести місяців; прохання про визнання доказів для позовів на будь-яку суму. Окрім того, мировим суддям було підсудним збереження спадкового майна і виклик спадкоємців, утвердження в спадкових правах і поділ рухомого спадкового майна між спадкоємцями тільки у тому випадку, коли вартість майна не перевищувала 500 рублів. Рішення мирового судді у дрібних судових справах з вартістю позову менше 30 руб. вважалось остаточним, а якщо більше 30 руб., то рішення судів вважалися остаточними і могли бути оскаржені тільки касаційним порядком Сенатом.

В окружних судах розглядалися кримінальні справи, які непідсудні мировим суддям. Для правильного рішення окружного суду по кожній справі велося два слідства: попереднє і судове. Завданням першого була детальна підготовка справи, а другою – перевірка справи в засіданні суду перед винесенням вироку. Законними підставами для початку слідчих дій визнавалися: звернення і скарги приватних осіб; повідомлення поліції та інших офіційних інстанцій; з'явлення з зізнанням; порушення кримінальної справи прокурором; рішення судового слідчого. Окружний суд міг розглядати справу за присутності присяжних засідателів, так і без них. На вирок окружного суду з участю присяжних засідателів апеляції не дозволялись, так як такі вироки вважалися остаточними і могли бути оскаржені тільки касаційним порядком до Сенату. На вироки окружних судів, винесені без участі присяжних засідателів, дозволялись апеляційні скарги до судової палати.

Щодо цивільних справ, то окружним судам були підсудні усі позови, вартістю 500 руб. і більше, які не підлягали компетенції мирових судів. Рішення

окружного суду з цивільних справ підлягали апеляційним скаргам, які могли подаватися до судової палати.

Окрім загальних положень судочинства та розмежування компетенції мировых суддів та кружних судів, нормативні документи регламентували порядок ведення судових справ та подання апеляційних та касаційних скарг до вищих судових інстанцій, окреслювали поле касаційного судочинства, встановлювали судові терміни позовів та скарг.

Як провідна ланка в системі загальних судів, окружний суд розглядав цивільні і нескладні кримінальні справи у складі трьох постійних членів суду. Окрім того, він виконував і прокурорсько-наглядові, слідчі та нотаріальні функції, а тому мав у своєму складі і слідчих, і прокурорів, і нотаріусів. Складні і резонансні кримінальні справи в окружному суді виносилися на розгляд 12 присяжних засідателів, списки яких укладали земські та міські управи за погодженням з губернатором.

Уманський окружний суд почав функціонувати з 1881 року у величезній будівлі колишнього Уманського василіанського монастиря, яка після ліквідації святої обителі належала військовому відомству, а вже згодом її передали судовому відомству. Він складався з двох кримінальних і одного цивільного відділення. Чисельність посадовців у різні роки дещо різнилася. Так, у 1894 році Уманський окружний суд складали такі посадовці: голова, заступник та п’ять членів суду. Секретар кримінального відділення з трьома заступниками, секретар цивільного відділення з двома заступниками. Відповідно до двох відділень було два судові пристави. Прокурорський нагляд здійснювали: прокурор, чотири його заступники і секретар. Нотаріальна контора складалася з трьох осіб: старший нотаріус і два молодших [8, с.180].

У 1904 році Уманський окружний суд складався з двох кримінальних і одного цивільного відділення. Перше кримінальне відділення очолював Голова Окружного суду, якому підпорядковувались троє суддів, секретар, помічник секретаря і завідувач «столом». Друге кримінальне відділення очолював заступник Голови суду, у підпорядкуванні якого було двоє суддів, секретар та помічник секретаря. Очільником цивільного відділення був другий заступник Голови суду, якому підпорядковувались такі посадовці: шість суддів, секретар, три його помічники і шість кандидатів, чотири судові пристави, чотири судові розсильні. Прокурорський нагляд здійснювали прокурор та шість його заступників, секретар, п’ять судових слідчих. Нотаріальні функції виконували старший нотаріус та два рядових нотаріуси. Присяжними повіреними служили вісім осіб, які користувалися послугами шести помічників. Повний штат Уманського окружного суду складали сімдесят осіб [9, с. 156].

У 1911 р. Уманський окружний суд складали: голова; секретар і сім його помічників; прокурор і сім його заступників, чотири судові пристави, дев’ять

судових слідчих. Нотаріальну контору утворювали: старший нотаріус, архіваріус і три нотаріуси. Присяжних повірених при Уманському окружному суді було двадцять осіб і десять їх помічників, а приватними повіреними при суді працювало десять осіб [10, с. 33 Д-36Д]. Усього сімдесят п'ять осіб. На 1914 рік Уманський окружний суд утворювали: голова, два заступники, п'ятнадцять членів суду, три секретарі суду і дев'ять їх заступників. Нотаріальна контора складалася з старшого нотаріуса і його помічника та трьох нотаріусів. Судовими слідчими працювало десять осіб, судовими приставами – чотири особи і судовими розсильними – три особи. Прокурорський нагляд здійснював прокурор, чотири його заступники і секретар [11, с. 110]. Тобто п'ятдесят сім осіб без повірених.

Повний штат Уманського окружного суду, в середньому складав близько 70 осіб: перше кримінальне відділення, яке очолював голова суду, складали троє членів суду, секретар, три помічники секретаря і завідувач столом; друге кримінальне відділення, очолюване заступником голови суду, складали двоє членів суду, секретар і два його помічники; цивільне відділення очолював ще один заступник голови, складали шість членів суду, секретар, три його помічники, шість кандидатів у помічники. Судовими службовцями були четверо судових приставів і четверо судових розсильних. Прокурорський нагляд здійснювали: прокурор, шість його заступників, секретар, п'ять судових слідчих. До складу суду входили старший нотаріус і два нотаріуси. Присяжних повірених було вісім осіб, а їхніх помічників – шість. Штат Уманського окружного суду суттєво не змінювався аж до ліквідації у червні 1919 року існуючої судової системи і запровадження радянською владою Народних судів.

Наявність у повітовому місті окружного суду вносила деякі особливості у повсякдення його мешканців. Це, перш за все, більша у порівняні з іншими повітовими містами кількість інтелігенції, що впливало на культурно-освітнє середовище життя міського соціуму. По друге, це перебування в місті десятків учасників судових процесів, що вимагало будівництва готелів замість невеликих заїжджих дворів. І врешті, це нові явища у комунікативних практиках містян. Поряд із позитивними явищами, розвивались і негативні. Мається на увазі у викривленій формі посередництво при вирішені договірних справ. Саме посередництво між судом та інтересами особи стало джерелом наживи підпільних адвокатів та агентів чинних адвокатів. Ставлення до адвокатів було різним, так як були серед них і добропорядні, законопослушні службовці, і спритники, яких цікавив зиск та нажива. На Уманщині найбільш авторитетним був приватний повірений у селянських справах Петро Федорович Курінний (1852-1931 р.р.). «Селяни йшли і їхали до нього звідусіль,... біля його садиби на майданчику стояли вози, розпряжені коні, а в спеціальній великій хаті сиділи, а як коли, то й ночували, численні клієнти...

Працював він щиро, самовіддано... Навряд чи хтось пам'ятає, щоб він коли скаржився на здоров'я або на вік», – згадувала відома громадська діячка Надія Віталіївна Суровцова [12, с. 23-24]. Чимало епізодів своєї адвокатської діяльності Петро Федорович Курінний описав у своїх щоденниках, частина яких видрукувана. Сам про адвокатську діяльність він говорив, що це справа не вдячна, а 21 квітня 1916 р. у щоденнику записав: «Скрізь адвокатів не люблять: суддівські за надокучливість і довідки, інше начальство за направлення справ, коли на думку влади, можна обійтись і без адвоката, коли не варто було адвокату сунути туди свого носа» [13, с. 162]. Це, звичайно, приватна думка П. Ф. Курінного, а судячи з його щоденникових записів, він не потребував реклами і мав достатньо велику клієнтуру. Менш успішні адвокати заводили собі агентів, які називалися факторами (наголос на «о» – авт.) і виконували завдання пошуку клієнтів. З часом діяльність факторів, підпільних адвокатів склала суспільне явище, яке зменшувало довіру до судової системи загалом.

Кореспондент київської газети «Заря» з Умані писав, що підпільна адвокатура розвинулась до таких масштабів, які потребують негайної боротьби з нею. Різні кляузи, безглузді позови були сутністю діяльності так званих «аблокатів» (адвокатів), які дорого обходилися неграмотному селянству. Розпочаті ними справи вражали і невіглаством «аблакатів», і наївністю довірливих клієнтів. Наводились такі приклади: описує особа майно свого боржника, щоб отримати хоч частину, аж з'являється «третя особа» – «аблакат», який намагається довести, що у боржника нема зовсім ніякого майна. Або: посварились двоє людей і адвокат пише «прошеніє», але з'являється підпільний адвокат і уміло забирає справу. «Підпільна адвокатура настільки успішно конкурує з легальною, що остання клацає зубами і з жахом дивиться в майбутнє, – повідомляв дописувач газети. З цієї причини деякі з присяжних повірених обзавелися факторами, які вишукують наївних людей, які мають намір звернутися до суду, і тягнуть їх до свого патрона. Ці фактори нишпорять по вулицях і у будь-який спосіб заманюють своїх жертв. Так, направляється особа до свого адвоката, а, перестрівши його, фактор повідомляє, що такий адвокат виїхав з міста і веде потенційного позивача до свого адвоката, отримуючи як «благородний посередник» винагороду» [14, с. 3]. Аби уникнути цього, потрібен був корпоративний суд, який за такі вчинки «не погладив би по голові», – резюмував автор кореспонденції.

Публікація в «Зарі» матеріалу про підпільну адвокату і про те, що дехто з присяжних повірених в Умані обзавівся агентами-факторами, викликала «бурю між присяжними повіреними; почалися розпитування, а потім, в один прекрасний день, з цього приводу відбулися збори усіх присяжних повірених та їх помічників» [15, с. 4]**.** Тоді, у 1885 р., свідоцтва присяжних повірених мали сім осіб, два їх помічники і п'ять осіб приватних повірених. Двоє з

присутніх на зборах відверто розповіли, що «в силу примусу і сильної конкуренції» вони запросили агентів, які за певну плату повинні були доставляти їм «дєла» [15, с. 4]. Наявність такої практики пояснювалася місцевими умовами побуту. Автор газетної замітки зазначав, що без фактора в місті важко і фунт цукру купити; ніякої угоди, починаючи з найму прислуги і закінчуючи великими оборудками, не здійснюється в Умані без фактора, і адвоката теж шукають при посередництві фактора. Якщо навіть мається на увазі адвокат, то все таки з цікавістю вислуховують розповідь фактора про якого-небуть незвичайного присяжного повіреного і часто спокушаються; селянська маса, звичайно ж, уся в руках факторів» [15, с. 4]. Таку ситуацію збори визнали не нормальною і усі їх учасники зобов'язалися з факторами більше не зв'язуватись. Та як показав час, це був лише благий намір.

У 1896 році газета «Жизнь и искусство» повідомляла, що вже багато разів писалось про те, що Умань кишить факторами, які буквально ловлять неосвічених селян, котрі приїздять до міста у судових справах, і заводять їх до різних спритників, які займаються підпільною адвокатурою.

У приймальний у суді день варто тільки пройтись міським бульваром біля судових установ, як видно жвавих «чоловічків», які то проходжуються вперед-назад, то стоять, чатуючи на появу своєї жертви. А спіймавши її, переконливо розповідають про «чудеса певного великого адвоката, родича прокурора і самого голови суду, і врешті, ведуть наївну жертву на заклання» [16, с. 4]. І таке повторюється на очах у всіх щоденно. Автор газетної публікації висновкував про необхідність викорінення такого безсоромного грабежу і позбавлення темного селянського люду тієї петлі, яка накидалася на нього підпільними адвокатами і їхніми агентами-факторами.

Та підняте губернською пресою питання не вирішувалось і 14 серпня 1897 р. воно знову потрапило на шпальти газети. «У нас, – повідомляв кореспондент газети з Умані, – існує ціла фаланга факторів, які перебувають на службі при деяких «аблакатах» і забезпечують їх клієнтами з селянського середовища. Коли селянин прибуває до міста в пошуках адвоката, то його відразу зустрічає фактор і заманює його на квартиру «аблаката». Там його переконують подати декілька документів, для кожного з яких потрібна гербова марка, і що потрібно декому «подякувати». В результаті селянин стає жертвою мерзенної експлуатації з боку спритників, які не бояться ніякої відповідальності так як ні при якому суді вони не є повіреними, або уже позбавлені такого права [17, с. 4]. Саме безкарна діяльність підпільних адвокатів та їх агентів була, на думку дописувача, причиною того, що суди завалені величезною кількістю безглуздих скарг, які були творінням підпільних адвокатів. Найбільше обурювало те, що фактори діяли цілком легально біля дверей суду і не звертали увагу на поліцію.

Газета «Киевское слово» у номері від 14 березня 1896 р. теж помістила інформацію про діяльність агентів-факторів в Умані. Кореспондент з Умані повідомляв, що є в Умані велике зло, яке підлягає адміністративному покаранню. Це факторство, що процвітає в місті на грунті адвокатської допомоги селянству. Не позиціонуючи себе палким симпатиком селянства, автор газетної замітки зазначав, що усім давно відомо, що в селянському середовищі надзвичайно розвинуте сутяжництво. У місті часто можна зустріти селян, які шукають адвокатів. Вони дуже легко попадають у руки адвокатських факторів, котрі відразу рекомендують їм «знаменитих» адвокатів, які, нібито, є близькими родичами прокура, членів суду, мирових суддів. Іноді вони вдаються до таких хитрощів, за які можуть легко потрапити під суд. «Дуже шкода, що до цих пір вони ще не попали!», – емоційно резюмує дописувач [18, с. 3]. Суть таких хитрощів полягала в тому, що аби переконати в наявності широких зв'язків рекомендованого адвоката з судовим відомством, фактори приводили майбутніх клієнтів до самого будинку суду, з якого до селян виходив кур'єр, спільник факторів, і посвідчував, що такий-то адвокат «дійсно завжди виграє судові справи», що він, як «член суду», це підтверджує. Потім цей мнимий «член суду» поважно кивнувши головою прохачам, повертався у «внутрішні покої...». Більш невинними, але більш наполегливими послугами факторів часто користувалися і патентовані адвокати.

Не зникала тема факторства в Умані зі сторінок «Киевского слова» і в 1897 році. У номері газети за 6 грудня повідомлялося, що таке «зло звило собі в місті надійне гніздо». Фактори нишпорили біля будівлі Уманського окружного суду, зупиняли, переважно, простолюд і селянство, допитувались у них з яких питань йдуть до суду і неодмінно влаштовували так, що впіймана в їхні руки жертва, навіть якщо вже мала свого повіреного, все одно спрямовувалася до вказаного фактором адвоката, який «з самим прокурором в карти грає». При цьому нав'язувалась думка, що тільки за допомогою саме цього адвоката можна виграти будь-яку судову справу і навпаки: якщо він не захоче, то ніяка справа виграшною не буде. На таку приманку ловилися селяни та інші неосвічені особи. В результаті получалося небажане ошуканство довірливих клієнтів, які не тільки витрачали гроші і час, а й програвали судові процеси.

Підпільні адвокати обманювали своїх жертв у різний спосіб. У номері за 6 лютого 1899 р. «Киевское слово» повідомляло про таку ситуацію. Уманський купець по смерті залишив дітей від першої дружини і другу дружину з кількома тисячами рублів. Заповіту він не склав і тому між вдовою та спадкоємцями купця почалися суперечки щодо поділу спадку покійного. За порадою сусідів вдова звернулась до адвоката і за 50 руб. найняла його відстоювати свої інтереси. А один з родичів спадкоємців покійного купця,

коли дізнався про це, теж звернувся до того самого адвоката і заплатив йому теж 50 рублів. Після цього адвокат почав переконувати вдову про складність справи успадкування майна і про доцільність порозумітися з дітьми покійника. Довіряючи адвокатові, вдова піддалася його умовлянням і отримала 500 руб. замість кількох тисяч [15, с. 3]. Це був почерк «підпільного адвоката», який дбав про власну вигоду, а не про інтереси клієнтів.

Увагу до діяльності підпільних адвокатів продовжувала привертати губернська преса і 1900 року. «Наше місто кишить підпільними адвокатами, які обрали предметом своєї експлуатації селянство, – повідомляв дописувач з Умані. Для більшого успіху підпільники постарались утвердити і поширити серед селян переконання, що Уманський окружний суд завжди на боці селян. Завдячуючи таким безглуздим чуткам, суд переповнений не менш безглуздими позовами селян до поміщиків. Селяни намагаються обійти мировий суд, збільшують ціну за подання позову аби тільки судитися в Уманському окружному суді» [20, с. 3].

Про адвокатів Уманського окружного суду відома громадська діячка Надія Віталіївна Суровцева, яка з батьками у 1904 р. перебралася на мешкання до Умані з Києва у «Спогадах» зазначала, що це були, в основному, поляки. «Вони часто були одночасно поміщиками, жили в Умані і працювали як адвокати. То були дуже заможні люди, як пан Гадомський, що мав прекрасну садибу біля спуску до Софіївки та, мабуть, чи не найкращих коней на все місто. В нього був будинок з великою верандою, що виходила в сад... В садку Гадомського росли рідкісні тоді на Уманщині маслини, і їх пахощами насолоджувалися усі прохожі. На Софіївській же вулиці мали свої будинки старий вдівець Залютинський та молодий, ще не жонатий Вржещ... Був іще Квіцинський... Квятковський, Веріго-Доровський, Дашкевич-Чайковський, з євреїв були Полевий та Звоницький, а з українців – оце Костенко, батько (Віталій Суровцов – авт.) та «часний повірений» Петро Федорович Курінний, що жив в Звенигородському передмісті і був найбільш популярний у селян» [12, с. 23].

Діяльність факторів Надія Віталіївна Суровцова оцінювала більш виважено. Її батько був тоді адвокатом-початківцем і не мав ще достатньої клієнтури. У «Спогадах» вона писала, що зверталися до нього переважно селяни і то з двох причин: в Умані адвокатура складалася головне з поляків, з «православних» були тільки батько та Костенко. Отже, по принципу, «свій до свого», пани-поляки йшли до своїх, селяни, що судилися переважно за землю з тими ж поміщиками-поляками, до адвокатів-поляків не йшли, отже, зверталися до Костенка та батька» [12, с. 23]. За описом Надії Суровцової, відбувалося це, зазвичай так: «...біля окружного суду, що містився в будинку старовинного базиліанського монастиря,... походжали євреї-фактори. Траплялися серед факторів і не євреї. Пам'ятаю українця – Макогона, а з євреїв –

Хуну Гельфенбейна з братом. Було їх, розуміється, більше. Коли селянин, що мав справу, з'являвся біля суду, фактори хапали його і тягли – кожний до свого адвоката. Бо кожний з факторів обслуговував якогось певного адвоката. Ось чому мені запам'яталися лише згаданих троє. Фактор одержував від адвоката певний відсоток від суми, яку той дістав від клієнта. Тому він завжди був зацікавлений в кількості своїх «жертв». Гонорар був по умові, залежав від суми справи і від маєтности тих, що судилися, та апетитів адвоката» [12, с. 23].

Таким чином, як свідчить виявлена у газетах «Заря» та «Киевское слово» інформація, практика надання адвокатської допомоги позивачам до суду мала негативний бік у формі діяльності агентів-факторів та підпільних адвокатів. У повітовому місті Умань, де знаходився Уманський окружний суд – один з двадцяти п'яти в Україні, факторство розвинулось до такої межі, що викликало занепокоєння як явище, що руйнує довіру до судової системи загалом. На сторінках губернської преси публікувались повідомлення про діяльність агентів-факторів з метою привернення уваги до цієї проблеми. І, здається, ще одним мотивом публікації такої інформації було прагнення попередити довірливих позовників до суду про можливість попадання в тенета підпільної адвокатури. Риторика газетних заміток свідчить про співчутливе ставлення до обманутих жертв, які не тільки втратили надію на справедливе судове рішення щодо своїх кривдників, а й були обкрадені шахраями-факторами.

Систематизований у статті матеріал доповнює локальну історію, слугує ілюстрацією до функціонування судової системи другої половини XIX – початку XX ст. Подальше вивчення задекларованої теми можливе у площині застосування мікроісторичного підходу до виявлення та висвітлення інших судових практик на регіональному рівні, що сприятиме розвитку локальної історії, та історії України загалом.

Література:

1. Шаравара Т. О. Реформи і контрреформи другої половини XIX – початку XX ст. в Російській імперії: історіографія. К., 2011. 487 с.

2. Максимов Олександр. Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року на Правобрежній Україні. *Волинські історичні записки*. 2010. №5. С. 46-56.

3. Максимов О. В. Судова реформа на Правобережжі 1864 р.: фахова дискримінації поляків в умовах «кадрового голоду». *Intermsrum: історія. політика, культура.* 2014. №1. С. 124-139.

4. Павелко О. В. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць.* Одеса, 2012. Вип. 46. С. 439-446.

5. Критерії добору суддівського корпусу в Російській імперії: ідеали та реалії (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Право*. 2014. Вип. 24. С. 138-146.

6. Липитчук О. В., Лешкович Н. О. Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 року. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2014. Вип.1. С.44-53.

7. Липитчук О. Лешкович Н. Судова реформа 1864 року і проблеми формування правової свідомості в Росії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2014. Вип. 60. С.81-90.

8. Пам'ятная книжка Киевской губернии на 1894 год. Изд. Киевского Губерн. Статистического Комитета. К., 1896. 326 С.

9. Адрес-календарь (с историческим очерком и планом) города Умани на 1904 год. Изд. Первое. Умань: Типография Йосифа Давидовича Барана, 1903. 156 С.

10. Весь Умань. Настольно-справочная книга-календарь на 1911 год. Издатель Д. Гринвальд. Б. м., С. 33 Д-36 Д.

11. Календарь-справочник г. Умани и его окресностей/ Сост. И. И. Гершенгорн. Умань, 1915. 110 С.

12. Суровцова Надія. Спогади. К., 1996. 432 С.

13. Умань і Уманщина очима П. Ф. Курінного / за ред. Ю. В. Торгала, Л. Д. Гарбузової. Умань, 20В. 344 С .

14. Внутренний отдел. *Заря*. 1885. 25 октября. С. 3.

15. Внутренний отдел. *Заря*. 1885. 6 декабря. С. 4.

16. Умань. *Жизнь и искусство*. 1896. 3 ноября. С. 4.

17. Г. Умань, Киевской губернии. *Жизнь и искусство*.1897. 14 сентября. С. 3.

18. Фактора. *Киевское слово*. 1896. 14 марта. С. 3.

19. Проделки наших адвокатов. *Киевское слово*. 1899. 6 февраля. С.3.

20. Умань. *Киевское слово* 1900. 1 августа. С. 3.

References:

1. Sharavara, T. O. (2011). Reformy i kontrreformy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v Rosiiskii imperii: istoriohrafiia [Reforms and counter-reforms of the second half of the 19th and early 20th centuries. in the Russian Empire: historiography]. K. 487 S. [in Ukrainian].

2. Maksymov, O. (2010). Umovy ta spetsefika zaprovadzhennia sudovoi reformy 1864 roku na Pravoberezhnii Ukraini [Conditions and specifics of the introduction of the judicial reform of 1864 in Right Bank Ukraine]. *Volynski istorychni zapysky - Volyn historical notes*, 5, S. 46-56 [in Ukrainian].

3. Maksymov, O. (2014). Sudova reforma na Pravoberezhnii 1864 r.: fakhova dyskryminatsiia poliakiv v umovakh «kadrovoho holodu» [Judicial reform on the Right Bank in 1864: professional discrimination against Poles in conditions of «personnel famine»]. *Intermsrum: istoriia, polityka, kultura – Intermsrum: history, politics, culture*, 1, S. 124-139 [in Ukrainian].

4. Pavelko, O. V. (2012) Sudova systema na ukrainskykh zemliakh v skladi Rosiiskoi imperii za sudovoiu reformoiu 1864 roku [The judicial system in the Ukrainian lands as part of the Russian Empire according to the judicial reform of 1864]. *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. prats. – Actual problems of politics: coll. of science works.* Odesa, 46, S. 439-446 [in Ukrainian].

5. Kryterii doboru suddivskoho korpusu v Rosiiskii imperii: idealy ta realii (do 150-richchia sudovoi reformy 1864 r.). [Criteria for selecting the judicial corps in the Russian Empire: ideals and realities (to the 150th anniversary of the judicial reform of 1864)] (2014). *Pravo – Law*, 24, S. 138-146 [in Ukrainian].

6. Lypytschuk, O. V., Leshkovych, N. O. (2014) Sud i sudochynstvo v Rosii pislia sudovoi reformy 1864 roku [Courts and judicial proceedings in Russia after the judicial reform of 1864]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law series, 1, S. 44-53 [in Ukrainian].

7. Lypytschuk, O., Leshkovych, N. (2014) Sudova reforma 1864 roku i problemy formuvannia pravovoi svidomosti v Rosii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [The judicial reform of 1864 and the problems of forming legal consciousness in Russia (second half of the 19th – early 20th centuries)]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna – Bulletin of Lviv University. Law series, 60, S.81-90 [in Ukrainian].

8. Pamiatnaia knyzhka Kyevskoi hubernyy na 1894 hod [Memorial book of the Kiev province for 1894] (1896). Izd. Kievskoho Hubern. Statysticheskoho Komiteta – Publ. of the Kiev Provincial Statistical Committee. K., 326 S. [in Russian].

9. Adres-kalendar (s ystorycheskym ocherkom y planom) horoda Umany na 1904 hod [Address-calendar (with a historical outline and plan) of the city of Uman for 1904]. (1903). Izd. Pervoe – 1st ed. Uman: Tipografiia Iosifa Davidovycha Barana – Printing house of Iosif Davidovich Baran, 156 S. [in Russian].

10. Ves Uman. Nastolno-spravochnaia knyha-kalendar na 1911 hod [All Uman. Desk reference book-calendar for 1911]. (1911). B. m., s. 33 D-36 D [in Ukrainian].

11. Kalendar-spravochnyk h. Umany y eho okresnostei [Calendar-directory of Uman and its environs]. (1915)./ Sost. Y. Y. Hershenhorn. Uman, S. 110 [in Russian].

12. Surovtsova, N. (1996). Spohady [Memoirs]. 432 S. [in Ukrainian].

13. Torhala Yu. V., Harbuzovoi L. D. (Eds.). (2013). Uman i Umanshchyna ochyma P. F. Kurinnoho [Uman and Uman region by P. F. Kurinny], 344 S. [in Ukrainian].

14.Vnutrennyi otdel [Interior department]. (1885). *Zaria – Dawn*. 25 oktiabria, S. 3 [in Russian].

15.Vnutrennyi otdel [Interior department]. (1885). *Zaria – Dawn*. 6 dekabria, S. 4 [in Russian].

16. Uman [Uman]. (1896). *Zhizn i isskustvo – Life and art*. 3 noiabria. S. 4 [in Russian].

17. G. Uman, Kyevskoi hubernyy [Uman town, Kyiv province]. (1897). *Zhizn i isskustvo – Life and art*. 14 sentiabria. S. 3[in Russian].

18. Faktora [Factor]. (1896). *Kyevskoe slovo – Kiev word*. 14 marta. S. 3 [in Russian].

19. Prodelky nashykh advokatov [The tricks of our lawyers]. (1899). *Kyevskoe slovo – Kiev word*. 6 fevralia. S. 3 [in Russian].

20. Uman [Uman]. (1900). *Kyevskoe slovo – Kiev word.* 1 avhusta. S. 3[in Russian].